

Tievnābja kuitala: zināmais un nezināmais

Nevienam cilvēkam sava mūža laikā neizdosis izsekot, kā veidojas jaunas sugas – šis process ilgmā pārsniedz neskaitāmas cilvēku paaudzes, un visas teorijas par tā mehānismiem (izlase? pielāgošanās? mutācijas? hibridizācija? viss kopā?) pagaidām balstās vienīgi uz pieņēmumiem, ne pārbaudāmiem faktiem. Tikpat dabisks un tāpat ilgstošs process ir arī sugu izzušana. Taču mēs dzīvojam zaudējumu laikmetā – cilvēka darbība spējusi sugu izmiršanu paātrināt tiktāl, ka to par dabisku vairs nevar saukt. Un, atšķirībā no sugu rašanās, sugu izzušanas pēdējo brīdi var palaimēties – apšaubāma laime – redzēt savām acīm.

Pinguinus impennis bija liels, nelidojošs alks, kas kādreiz apdzīvoja Ziemeļatlantijas salas. Par tā izmiršanas brīdi uzskata 1852. gadu, kad tika redzēts pēdējais dzīvais putns. *Pinguinus impennis* ir pēdējā no izmirušajām Eiropas putnu sugām, un tiek uzskatīts, ka par nākamo var kļūt tievnābja kuitala *Numenius tenuirostris*. Lai gan tievnābja kuitala, kas ieskaitīta arī Latvijas putnu sarakstos (viens īpatnis Latvijas teritorijā nošauts 1926. gadā), nemaz nav saucama par Eiropas sugu, jo to tikai caurceļo. Pēc pēdējā vērtējuma, pasaulē palicis mazāk nekā 50 tievnābja kuitalu. Taču šīs sugas situācija ir ne vien dramatiskā, bet arī sarežģīta un pretrunīga – jautājumu un pieņēmumu joprojām ir vairāk nekā neapstrīdama fakts.

Tievnābja kuitalu par kritiski apdraudētu atzina 1994. gadā; tolaik vērtēja, ka pasaulē palicis 50–270 šīs sugas putnu. Nekavējoties tika izstrādāts starptautiskais sugas aizsardzības plāns, par aizsardzības pasākumu ietvarā mērķi nospraūžot sugas pasargāšanu no izmiršanas tuvākajos 10–20 gados. Kā jau minēts, pašlaik uzskata, ka palikušo putnu skaits ir vēl mazāks. Tomēr tievnābja kuitalas aizsardzību apgrūtina vienkāršs iemesls – par sugu nav zināms gandrīz nekas. Ir grūti veikt efektīvus aizsardzības pasākumus, ja nav zināmas pat aizsargājamo putnu ligzdošanas vietas, un par tievnābja kuitalas ligzdošanu nekādu ziņu nav jau 80 gadus.

Pieaugusi tievnābja kuitala *Numenius tenuirostris* ziemošanas laikā Marokā. Foto: Chris Gomersall / RSPB Images

Tievnābja kuitalas aizsardzības plāns attiecas gan uz Krieviju un Kazahstānu, kur tā, visticamāk, ligzdo, gan Maroku un citām valstīm Āfrikas ziemeļos, kur suga ziemo, gan Tuvo Austrumu un Dienvideiropas valstīm, kuras kuitalas caurceļo migrāciju laikā. Galvenā prioritāte ir ligzdošanas vietu noskaidrošana, bet, kamēr ligzdošanas vietas arvien nav zināmas, veicama ir tievnābja kuitalas un “viņai līdzīgo” (par tādām atzītas visas *Numenius*, *Limosa* un *Limnodromus* sugas) aizsardzības nodrošināšana ar likumu; ziemošanas un caurceļošanas vietu aizsardzības un atbilstošas apsaimniekošanas nodrošināšana (tās galvenokārt ir vietas, kur tievnābja kuitala pēdējās desmitgadēs novērota epizodiski); sabiedrības, t.sk. politiķu, lēmumu pieņēmēju un mednieku informēšana par sugu un tās kritisko stāvokli.

Ievērojama papildu problēma gan sugas saglabāšanā, gan informācijas iegūšanā ir arī tievnābja kuitalas grūtā noteikšana. Suga ir sajaukama ar kuitalu *Numenius arquata* (sevišķi tās austrumu pasugu *N. a. orientalis*) un lietuvinai *N. phaeopus* (sevišķi – tā stepes pasugu *N. p. alboaxillaris*).

Esošā informācija

Tievnābja kuitalas ligzdošana tikusi reģistrēta vienā vienīgā vietā – Sibīrijā, Omskas apgabalā

Taras tuvumā. Divus zināmos ligzdošanas gadījumus konstatējis viens pētnieks – krievu ornitologs un kolekcionārs Valentīns Ušakovs. 1914. gada maijā purvā netālu no savām mājām viņš atrada vienu tievknābja kuitalas ligzdu ar četrām olām. Ušakovs nošāva mātīti un olas paņēma kolekcijai. 1924. gadā pēc juku aprimšanas valstī pētnieks šo vietu apmeklēja vēlreiz un atrada tievknābja kuitalu koloniju – 14 ligzdu, kuras citu no citas šķīra daži metri.

Šī informācija ir tik niecīga, ka grūti veidot pat skaidru sugas ligzdošanas bioloģijas ainu. No diviem gadījumiem nevar secināt, vai koloniāla ligzdošana ir tievknābja kuitalai tipiska. Tiesa, reizē, kad tika atrasta tikai viena ligzda, tuvumā ligzdojuši arī vairāki kuitalu *N. arquata* pāri. Neskaidrs paliek arī, kāds isti ir tipisks tievknābja kuitalas ligzdošanas biotops. Ušakovs vietu aprakstījis kā “ekstensīvu muklainu kūdras purvu ar biezu grīšu segumu, kur aug kārkli, bērziņi un priedītes”. Aprakstītā vieta ir taigas zonā tuvu pie mežstepes zonas robežas, un vēl arvien nav zināms, vai suga pamatā saistīta ar purviem taigas zonā (tālāk uz ziemeļiem), vai stepē (tālāk uz dienvidiem, Kazahstānā). 1990. un 1994. gadā apmeklējot vēsturisko ligzdošanas vietu, tievknābja kuitalas konstatētas netika, bet noskaidrojās, ka biotops, kas nav daudz mainījies un arvien atbilst Ušakova aprakstam, vērtējams kā taigas zonas purvs. Tomēr, pat ja tas ļautu izslēgt stepi un sugu droši pieskaitīt taigas faunai, tas daudz nesamazina milzīgo teritoriju, kurā kaut kur vajadzētu būt tievknābja kuitalas pēdējām atradnēm.

Saglabājušies daži vēsturiski ziņojumi par vasarojošu tievknābja kuitalu novērojumiem vēl pāris citās vietās Sibīrijas dienvidrietumos un Kazahstānas ziemeļos, taču ligzdošana nav konstatēta.

Visvairāk ziņu par tievknābja kuitalu novērojumiem – gan vēsturiskiem, gan mūsdienās – nāk no ziemošanas un migrāciju vietām. Sugas pasaules populācijas apjomu vērtē tieši pēc šiem datiem. To, ka tievknābja kuitalu kļūst arvien mazāk, uzskatāmi raksturo gadījuma novērojumi. 19. gs. beigās tievknābja kuitala bija biežāk sastopama ziemojošā kuitalu suga Marokā, Alžīrijā un Tunisijā, novērojama simtos. Vēl 20. gs. 60.–70. gados Marokā varēja sastapt vairāk nekā 100

īpatņu lielus barus. Turpretī 1991.–2000. gadā visās Eiropas valstīs kopā konstatēti tikai 103 caurceļojoši īpatņi, grupiņām vairs nepārsniedzot trīs putnus. Turklāt pēdējās desmitgadēs, interesei par sugu pieaugot, zināma vairs tikai viena stabila tievknābja kuitalas ziemošanas vieta – *Merja Zerga* Marokā. Tomēr arī tur tagad labākajā gadījumā izdodas redzēt tikai atsevišķus putnus, bet pēdējos gados – vispār nevienu. Pieļauj, ka pastāv vēl citas ziemošanas vietas, t.sk. Tuvajos Austrumos, bet Irākā karadarbības zonā uzskaites veikt līdz šim nav bijis iespējams.

Hipotēzes

Arvien neatbildēts ir jautājums, kādi faktori izsaukuši tievknābja kuitalas skaita samazināšanos.

Neskaidriba par sugas ligzdošanas biotopu traucē spriest, vai populāciju negatīvi ietekmējušas pārmaiņas ligzdošanas teritorijās – faktors, kas darījis visvairāk posta neskaitāmām putnu sugām. Ja tievknābja kuitala ir primāri saistīta ar taigu, kur daba gadsimta gaitā nav kritiski mainījusies, tad ligzdošanas biotopa pārmaiņas nevarētu būt skaita samazināšanās pamatcēlonis. Ja patiesībai atbilst otrs minējums, ka suga primāri saistīta ar stepes zonu, tas viegli izskaidrotu populācijas samazināšanos, jo stepju dabiskās platības gadsimta gaitā ievērojami cietušas no intensīvas lauksaimniecības.

Vairāk zināms par biotopiem, kādus tievknābja kuitala izmanto ziemošanas un migrāciju laikā. Piemēram, ziemošanas vietās suga novērota ļoti daudzveidīgos biotopos, t.sk. dažādos pastāvīgos un nepastāvīgos saldūdens un sālūdens mitrājos, arī lauksaimniecības zemēs. Tik plaša biotopu izvēle neļauj domāt, ka specifisku biotopu platību samazināšanās ziemošanas vietās būtu varējusi izsaukt populācijas sarukšanu, sevišķi, ja atceras, ka citas ziemojošās bridējputnu sugas tik dramatiski skaitā nav samazinājušās. Ziemošanas teritorijās ir nosusinātas lielas mitrāju platības, taču turpat Ziemeļāfrikā ir saglabājušās arī plašas neskartu mitrāju teritorijas, sevišķi – sālūdens mitrāji.

Uzskata, ka tievknābja kuitalas skaita straujākā samazināšanās notikusi periodā no 19. gs. 90. gadiem līdz 20. gs. 30. gadiem un vēsturiski liela ietekme varēja būt medībām. Eiropā 20.

gs. sākumā bridējputni bija iecienīts medijums, un to medišanā nekādi ierobežojumi vēl nepastāvēja. Zināms, ka tolaik daudz tievknābja kuitalu nonāca tirgū, sevišķi Itālijā un Ungārijā. Tā laika mednieku piezīmes vēsta, ka tievknābja kuitalas bijušas mierīgākas, mazāk satraucamas nekā citas kuitalu sugas, tām bijis iespējams pieiet tuvāk. Kuitalas kā lielākās bridējputnu sugas bija kārots medijums, un tievknābja kuitalas filozofiskais rāmums varēja ļaut šai sugai biežāk nonākt mednieka somā. Tomēr, vai tieši medības ir bijis faktors, kas sākotnēji izsaucis sugas samazināšanos, pierādīt vairs nav iespējams. 1962.–1987. gadā reģistrēta 17 tievknābja kuitalu nošaušana (t.sk. 13 – Itālijā un bijušās Dienvidslāvijas teritorijā); vismaz līdz 70. gadiem medību spiediens pastāvēja arī Ziemeļāfrikā. Taču medības noteikti nav būtiskākais bridējputnu samazināšanās faktors pašlaik, kad putnu migrāciju ceļos un ziemošanas vietās tās ierobežotas vairāku valstu.

Mūsdienās tievknābja kuitalu skaita tālāku samazināšanos var sekmēt to nelielais skaits pats par sevi. Ja taisnība, ka suga ir koloniāla, tad populācijas pastāvēšanā svarīga ir sabiedriskā uzvedība un grupu struktūra, kam varētu būt bijusi liela nozīme pēdējos 50 gados, kopš tievknābja kuitalu skaits kļuvis ļoti neliels. Vēsturiskie novērojumi nereti saistījās ar lieliem bariem migrāciju laikā un ziemošanas vietās. Protams, bara sastāvam varētu būt svarīga loma pārceļojumu laikā, kad vecāko putnu pieredze varētu būt noteicoša bara vadīšanā. Uzskata, ka, kopš īpatņu skaits krities, tievknābja kuitālām nācies apvienoties ar citu sugu kuitalu bariem. Lai kā arī būtu ar kolonialitāti, ligzdot gatavu pieaugušo putnu satikšanās ligzdošanas vietās kļūst arvien mazāk iespējama. Šis hipotēzes bēdīgākā nianse ir tā, ka nav praktiski lietojamo līdzekļu, ar kuru palīdzību varētu uzlabot putnu sabiedrisko dzīvi.

Par tievknābja kuitalu skaita dramatiskās samazināšanās iespējamiem faktoriem izteikts vēl daudz hipotēžu, t.sk. arī tādas, kurās, iespējams, loģikas ir vairāk nekā ticamības. Ja patiesībai atbilst pieņēmums, ka tievknābja kuitala ir stepes, nevis taigas suga, tad nozīme varētu būt faktoriem Kazahstānā, ja vien tā bijusi būtiska sugas ligzdošanas areāla daļa. Izteikta doma, ka

tievknābja kuitalas šajā rajonā varētu būt ietekmējusi lielā ķīmikāliju koncentrācija, izraisot saindēšanos putniem, kas piesārņotajā ūdenī meklē barību. Arāla jūras baseina katastrofālais ekoloģiskais stāvoklis ir bēdīgi slavens. 20. gs. sākumā tika veikta Sirdarjas un Amudarjas ūdeņu novirzīšana tuksnesī izveidoto kokvilnas – "baltā padomju zelta" – u.c. plantāciju apūdeņošanai, kas ar laiku reģionam radīja milzīgu ūdens zaudējumu, tam gan pa pavirši izbūvēto kanālu gultni iesūcoties tuksneša smiltis, gan pastiprināti iztvaikojot. Rajonā, kur piedevām nesamērīgi lietotas lauksaimniecības ķīmikālijas, sekas ir paaugstināta kaitīgu vielu koncentrācija ūdenī, kurš iztvaiko straujāk, nekā dabiski papildinās. Visbaisākā situācijas liecība ir reģionā statistiski reģistrētā iedzīvotāju veselības pasliktināšanās. Tomēr nav faktu, kas ļautu apgalvot, ka tieši apstākļi Arāla jūras baseinā izskaidro tievknābja kuitalu populācijas izzušanu.

Cita hipotēze saistās ar radioaktīvo piesārņojumu. Daži no 20. gs. sākuma ziņojumiem par iespējamo tievknābja kuitalu ligzdošanu saistās ar Ustjkamengorskas un Semipalatinskas apkārtni. Izteikts pieņēmums, ka, ja šis patiešām būtu bijis nozīmīgs sugas ligzdošanas rajons vēl 20. gs. otrajā pusē, tad jāreķinās ar PSRS galveno kodolizmēģinājumu teritoriju, kas atradās nedaudz uz rietumiem no Semipalatinskas, tikusi izmantota vēl relatīvi nesen un, neapšaubāmi, radījusi ievērojamu vides piesārņojumu apkārtējās teritorijās. Tievknābja kuitala vasarā tikusi reģistrēta arī Čeljabinskas reģionā, kur pēdējos gados reģistrēti ļoti augsti radioaktīvā piesārņojuma līmeņi. Vai šis faktors nozīmīgi ietekmējis tievknābja kuitalas, visticamāk, neuzzināsim nekad.

Sugas aizsardzības pasākumi

Tievknābja kuitalas aizsardzības plāns minēts starp visraitāk ritošajiem Eiropas Savienībā – veikti plānotie pasākumi, tajos ieguldīts daudz līdzekļu, sugas aizsardzība noteikta to valstu likumos, kuras tievknābja kuitala caurceļo.

Veikta tievknābja kuitalu meklēšana un uzskaitē zināmajās un potenciālajās ziemošanas vietās, tiesa, nav izdevies pārbaudīt iespējamās ziemošanas vietas Tuvo Austrumu valstīs, kur notiek karadarbība.

20. gs. 90. gados ar *BirdLife International* un Nīderlandes lauksaimniecības ministrijas atbalstu Sibīrijā katru gadu notikušas tievknābja kuitalu ligzdošanas vietu meklēšanas ekspedīcijas. Tām paliekot bez panākumiem, apsvērta iespēja izmantot satelītelemetriju, zināmajās ziemošanas vietās ķertiem putniem piestiprinot raidītājus. Tas arvien ir tikai teorētiski iedomājams risinājums, cerot uz tehnoloģiju attīstību, jo pašlaik vēl nav tik mazu satelītraidītāju, ko varētu atļauties izmantot varbūt pēdējiem izzūdošas sugas pārstāvjiem. Kuitalas lieluma putniem būtu pieļaujami raidītāji, kuru masa nepārsniedz 10–12 g, taču ar pašreizējām tehniskajām iespējām tik mazas baterijas nespētu nodrošināt raidītāja darbību pietiekami ilgu laiku, lai putnus izsekotu līdz ligzdošanas vietām.

Novērojumi Lielbritānijā 1998. un 2004. gadā

Kad 1998. gada 4.–7. maijā Anglijā – Drūridžas piekrastē Nortamberlendā – tika novērota un arī nofotografēta tievknābja kuitala, tas kļuva par Britu ornitofaunistikas komisijas (BOURC) jebkad visilgāk diskutēto un visrūpīgāk izvērtēto ziņojumu. Tievknābja kuitala tobrīd nekur pasaulē nebija novērota jau trīs gadus (pēdējais tolaik zināmais novērojums – viens putns 1995. gada februārī ziemošanas vietā *Merja Zerga* Marokā, bet 1999. gada pavasarī sekoja arī četru pieaugušu putnu novērojums Grieķijā). Apkopojot visus ekspertu viedokļus, no kuriem vairākums bija vienprātīgi, 2002. gada janvārī tievknābja kuitalas novērojums Drūridžā beidzot tika apstiprināts un suga – oficiāli ieskaitīta Lielbritānijas putnu sugu sarakstā. Novērots bija pirmā gada putns, kas rosināja izteikt cerību, ka kaut kur, kaut arī nezināmā vietā, tievknābja kuitala arvien ligzdo.

Iespējams, par līdz šim vislielāko āziotāžu izraisījušo un vislielākā putnu pazinēju un ekspertu skaita aplūkoto putnu kļuva varbūtējā tievknābja kuitala, kas 2004. gada septembra

beigās–oktobra sākumā uzturējās Minsmeres piekrastē Safolkā. Tika iegūts daudz fotomateriāla, un viedokļi dalījās, jo pēc visām pazīmēm putnu nevarēja uzskatīt par tipisku nevienas kuitalu sugas pārstāvi. Šai laikā plašāku diskusiju lokā nonāca jauna hipotēze – ka, iespējams, tievknābja kuitala kā suga nemaz nepastāv, bet kā tievknābja kuitalas tiek reģistrēti kuitalas un lietuvaīņa stepes pasugu hibrīdi. Arī šī hipotēze bija caurcaurēm loģiska, un argumentu vidū bija apstākļi, ka divus vienīgos zināmos tievknābja kuitalas ligzdošanas gadījumus reģistrējis viens pētnieks un ka hibrizācija starp kuitalu un lietuvaīni ir iespējama, par ko liecina jau cita krievu pētnieka – Nikolaja Zarudnija – ziņojums par ligzdojošu jaunku šo sugu pāri ap 19. un 20. gadsimtu miju. Diemžēl nevienu no šiem vēsturiskajiem faktiem vairs nav iespējams pārbaudīt un izvērtēt – tāpat kā ziņas par tiem tievknābja kuitalu simtiem, kādi vēl pirms gadsimta redzēti vismaz ziemošanas vietās. Īsts pierādījums būtu vienīgi hibrīdpāru ligzdošanas konstatēšana un izpēte.

Minsmeres putna gadījumā tika nolemts, ka drošai sugas noteikšanai nepieciešams DNS materiāls. Putnu vērotāji teleskopos sekoja katram putna solim, jo DNS analīzi iespējams veikt pēc tā fekālijām, kurās iespējams atrast zarnu sienīņu atmirušās šūnas. Oktobra sākumā šāds paraugs arī izdevās iegūt.

Minsmeres putna DNS parauga analīzes rezultāti atbilda kuitalai. Taču tievknābja kuitalas noslēpuma atrisināšanai tas netuvina. Tagad Karaliskās Putnu aizsardzības biedrības (RSPB) zinātnieki pievērsušies vēl vienai iespējai noskaidrot tievknābja kuitalas ligzdošanas vietas. Tāda iespēja pastāv, veicot ķīmisko elementu izotopu analīzi muzejos esošo tievknābja kuitalu izbāzeņu spalvās. Tas varētu ļaut konstatēt rajonu, kurā šie putni atradušies spalvu augšanas laikā, un ievērojami sašaurināt teritoriju, kurā meklējamas tievknābja kuitalas iespējamās atradnes.

Pēc *BirdLife International* materiāliem sagatavoja ELĪNA GULBE